

ବିରହ ବାରିଧି

ଅନୁପ ସିଂହ ଦେବ

ବିରହ ବାରିଧି

ଅନୁପ ସିଂହ ଦେବ

ରଚୟିତା :-

ଅନୁପ ସିଂହ ଦେବ

ପ୍ରକାଶକ :-

ଖଡ଼ିଆଳ ସାହିତ୍ୟ ସମିତି

ଖଡ଼ିଆଳ - ୭୬୬୧୦୭

ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ :- ୫୦୦ (୧୯୮୫)

ମୁଦ୍ରଣ :-

ଖଡ଼ିଆଳ ଛାପାଖାନା

ଖଡ଼ିଆଳ - ୭୬୬୧୦୭

ମୂଲ୍ୟ ୪-୦୦ (ଚାରି ଟଙ୍କା) ମାତ୍ର

ବିଜୟ

ଶ୍ରବେୟ ପାଠକ ପାଠିକା ବନ୍ଧୁ, ଏଥି ପୂର୍ବେ ମୁଁ ଆପଣମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଆରତି, ଉର୍ମି, ଲତିକା, ମୂର୍ତ୍ତୀନା ଓ ସମୁଦୟ, ଯୁକ୍ତ ବୃହତ୍ କବିତା ସନ୍ନିବେଶିତ ପୁସ୍ତିକା ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଅଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଉ ଗୋଟିଏ ପୁସ୍ତିକା “ବିରହ ବାରିଧି” ପରିବେଷଣ କରୁଅଛି । ସମ୍ପ୍ରତି ଚଉତିଶାର ପରମ୍ପରା ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଯାଇ ତିନି ଗୋଟି ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ରଖି ଚଉତିଶା ଲେଖିବାକୁ ପ୍ରୟାସ ହେଲି । ପ୍ରଥମତଃ ଭବର ସରସତା ରକ୍ଷା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅନେକ ନୂତନ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଏହି ନୂତନ ଶବ୍ଦ କଠିନ ହେଲେହେଁ ସାପେକ୍ଷତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦେଖିବାକୁ ବିରଳ । ସାପେକ୍ଷ ଶବ୍ଦ ଗୁଡ଼ିକ କେବଳ କୋଷ ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ ରହି ଲୋକ ଲୋଚନର ଗୋଚରକୁ ନ ଆସୁଥିବାରୁ ସେ ଗୁଡ଼ିକର ସଂଯୋଜନା କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛି । ଦ୍ଵିତୀୟତଃ ସମ ଜରେ ସାହିତ୍ୟର ଛମଶଃ ଅଧୋଗତି ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଉଥିବାରୁ, ପ୍ରାଚ୍ୟ ସମ୍ବୃତିକୁ ଅକ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ରଖିବା ପାଇଁ ବାଧ୍ୟ ହେଉଛି । ତୃତୀୟତଃ ଭବିଷ୍ୟତ ବଂଶଧର ମାନେ ଏପରି ଲେଖାରେ ଅନୁସନ୍ଧିଷ୍ଟ ହୋଇ ଶ୍ରମ ସ୍ଵୀକାର ପୂର୍ବକ ଶବ୍ଦ କୋଷର ଆଲୋଚନରେ ପ୍ରୟାସୀ ହେଲେ ଏପରି କେତେକ ତତ୍ତ୍ଵ ଯୁକ୍ତ ଶବ୍ଦ ସମାବେଶରେ ସାହିତ୍ୟାକାଶକୁ ଉଜ୍ଜ୍ଵଳିତ କରିପାରିବେ, ଏହାହିଁ ଆଶା ।

ଖଡ଼ିଆଳ

(ଉଚ୍ଚିତ)

ତା: ୨୭ । ୧୨ । ୧୯୭୮

ବିନୀତ ଲେଖକ

ମୁଖବଚନ

ନିଷ୍କଳ ଶାନ୍ତ ବ୍ରହ୍ମରେ ଶୋଭା ଜାତ ହେଲା । ଶ୍ରୁତି କହେ “ଅଥ ସୋଂକା-
ମୟତ, ଏକୋଂହଂ ବହୁସ୍ୟାଂ, ପ୍ରଜାୟେୟ । ଇତି । ସେ କହିଲେ, ମୁଁ ଏକା ଅଛି,
ଅନେକ ହୋଇ ଜାତ ହେବି । ସୃଷ୍ଟିର ପରିବର୍ତ୍ତନ ନିମିତ୍ତ ବିଧାତା ନାନା ଉପାୟ
ସର୍ଜନା କରିଛନ୍ତି । ସେଥିରେ ବିବିଧତା ଓ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାକୁ ସ୍ଥୁଳତଃ
ତିନି ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ । (୧) ବିଭଜନ ଦ୍ଵାରା ବଂଶବୃଦ୍ଧି,
(୨) ଆର୍ଜିକ ପ୍ରଜନନ ଦ୍ଵାରା ବଂଶବୃଦ୍ଧି । ଏ ଉଭୟ ପ୍ରକାରକୁ ଅଯୋନିଜ,
ଅଲୈଙ୍ଗିକ ବା ଅମୈଥୁନୀସୃଷ୍ଟି କୁହାଯାଏ । କାରଣ ଏଥିରେ କେବଳ ପିତାଠାରୁ
ହିଁ ସନ୍ତାନ ଜାତ ହୋଇଥାଏ । (୩) ଏ ଉଭୟ ବିଧାନ ଦ୍ଵାରା ଉଚ୍ଚତର ସୃଷ୍ଟି
ସମ୍ଭବ ନ ହେବାରୁ ବିଧାତା ମିଥୁନ ବା ପିତାମାତା (ପୁରୁଷ ଓ ସ୍ତ୍ରୀ) ନିଜ ଦେହର
ବିଭଜନ ଦ୍ଵାରା ଉତ୍ପାଦନ କଲେ । ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତରେ ଅଛି:—

କଂସ୍ୟ ରୂପମଭୂତ୍ ଦେଧା ଯତ୍ କାୟମଭିତକ୍ଷତେ ।

ତାଭ୍ୟାଂ ରୂପବିଭଗାଭ୍ୟାଂ ମିଥୁନଂ ସମପଦ୍ୟତ ॥ -ଇତି-

ଏ ବିଧାନରେ ମିଥୁନ ବା ମାତାପିତାର ସଂଯୋଗରୁ ସନ୍ତାନ ଜାତ ହୁଏ । ଏହାକୁ
ମୈଥୁନୀ, ଯୋନିଜ ବା ଲୈଙ୍ଗିକୀ ସୃଷ୍ଟି କୁହାଯାଏ । ଉଚ୍ଛ୍ଵସ୍ତର ପ୍ରାଣୀ ସମୂହ
ନାନା ଅବାତର ଭେଦରେ ଏହି ବିଧାନ ଦ୍ଵାରାହିଁ ପରିବୃତ୍ତ । ଏହି ମୈଥୁନୀ ସୃଷ୍ଟିର
ପରମ ବିକାଶ ମନୁଷ୍ୟଠାରେ ହିଁ ଦେଖାଯାଏ । ମାନବ ଜ୍ଞାନ ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇ
ଥିବାରୁ ରହସ୍ୟର ଉପଲବ୍ଧି ଓ ଉପଭୋଗ କରିପାରୁଅଛି ।

ସଂସାରର ଛାୟିତ୍ ନିମିତ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ଧର୍ମର ନିରୂପ୍ତ ଓ ମୁଖ୍ୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରଜା
ସୃଷ୍ଟି । ପ୍ରାଣୀକୁଳର ସୁରକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ଉପଯୋଗିତା
ଥିଲେହେଁ ଜୀବ ପ୍ରବାହକୁ ଗତିଶୀଳ ରଖିବା ପାଇଁ କାମ ପ୍ରବୃତ୍ତିହିଁ ପ୍ରଧାନ ବା ସବୁ
ପ୍ରବୃତ୍ତିର ମୂଳ । ଫୁଟ ପ୍ରଭୃତି ଆଧୁନିକ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନେ ମଧ୍ୟ ମାନବର
ଯାବତୀୟ ପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ କାମ ମୂଳକ ପ୍ରତିପାଦନ କରନ୍ତି । ହେଲେହେଁ ଏ ମିଥୁନ ଧର୍ମ
ବା ପ୍ରଜାସୃଷ୍ଟି ମନୁଷ୍ୟ ପକ୍ଷେ ବହୁ ବିତର୍କନା ଯୁକ୍ତ, ବହୁ ଦାୟିତ୍ଵପ୍ରଦ ଓ ଚିରବନ୍ଧନ
କାରୀ ହୋଇ ଥିବାରୁ ବିରକ୍ତ ମନୀଷୀମାନେ ଏହାକୁ ତ୍ୟାଜ୍ୟ ମନେ କରନ୍ତି ଓ ସ୍ତ୍ରୀହିଁ
ଏହାର ଏକମାତ୍ର ଅବଲମ୍ବନ ହୋଇଥିବାରୁ ତାକୁ ପରମ ନିହିତ କରିଥାନ୍ତି । ଯଥା
ଶୁକରମ୍ଭା ସଂବାଦରେ କଥିତ ଅଛି:—

ମାୟା କରଣୀ, ନରକସ୍ୟ ହଣ୍ଡୀ

ତପୋ ବିଶ୍ଵୀ, ସୁକୃତସ୍ୟ ଭଣ୍ଡୀ ।

ନୃଣାଂ ବିତମ୍ନା ଚିର ସେବିତା ତେତ୍

ବୃଥା ଗତଂ ତସ୍ୟ ନରସ୍ୟ ଜୀବିତମ୍ — ଇତି

ଏପରି ଅସଂଖ୍ୟ ଉକ୍ତି ଅଛି । ସତ୍ତ୍ଵନାର୍ଥଂ କୁଧାଃ ପ୍ରାହୁଃ ସ୍ତ୍ରୀପୁଂସୋଃ ସଙ୍ଗତଂ ରହଃ”, “ସତ୍ତ୍ଵନାର୍ଥଂ ହି ମୈଥୁନମ୍”, “ଈର୍ଯ୍ୟା ପୁତ୍ର ପ୍ରୟୋଜନା”, ପ୍ରଭୃତି ଆତ୍ମବାକ୍ୟ ସମୂହର ଯଥାର୍ଥତା ସର୍ବୋକ୍ତନୋପଲବ୍ଧ ହେଲେହେଁ, ବିଧାତାର ବିଚିତ୍ର ବିଧାନରେ ପ୍ରଜା ସୃଷ୍ଟିକୁ ନିଗୂଢ଼ ରଖି ଆନନ୍ଦକୁ ହିଁ ଏହି କ୍ରିୟାର ପ୍ରଧାନ ଉପଲବ୍ଧି ରୂପେ ବ୍ୟକ୍ତ କର ହୋଇଛି । ତାର ଆକାଂକ୍ଷା, ଆକର୍ଷଣ ଓ ମୋହ ଏତେ ପ୍ରବଳ ଯେ କଦାଚିତ୍ କେହି ମହାପୁରୁଷ ଏହାକୁ ଅତିକ୍ରମ କରିପାରିଥାନ୍ତି । ବେଦ ପୁରାଣ ଇତିହାସଠାରୁ ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହାର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଓ ଭୂରି ଭୂରି ନିଦର୍ଶନ ଦୃଷ୍ଟି ଗୋଚର ହୁଏ । ଯୋଗୀଋଜୁ ଭର୍ତ୍ତୃହରି ଏହାର ଗୋଟିଏ ସର୍ବଜନଦୃଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ ଦେଇଛନ୍ତି ଯଥା:—

“କୃତଃ କାଶଃ ଖଞ୍ଜଃ ଶ୍ରବଣ ରହିତଃ ପୁଛବିକଳଃ

କ୍ଷୁଧା କ୍ଷାମଃ ଦାନଃ ପିଠରଜକପାଳୋତ୍ତଗଳଃ

ବ୍ରଣାଃ ପୂୟକ୍ଳିକାଃ କୃମିକୂଳଶତେଷ୍ଠବୃତ ତନ୍ମୁଃ

ଶୂନୀମନ୍ତେତି ଶ୍ଵା ହତମପି ଚ ହତ୍ୟେବ ମଦନଃ — ଇତି

“ଆନନ୍ଦଂ ବ୍ରହ୍ମ”,— ଶ୍ରୁତି କହେ ବ୍ରହ୍ମ ଅନନ୍ଦ ସ୍ଵରୂପ । ବ୍ରହ୍ମ ସାକ୍ଷାତକାର ବା ଅପରିକ୍ଷାନ୍ନଭୂତିରେ ଆତ୍ମକ୍ରୀଡ଼-ଆତ୍ମରୁଚି ହେବାରେ ପରମ ଆନନ୍ଦର ଉପଲବ୍ଧି ହୁଏ । ଏହି ଶ୍ରୁତି ବାକ୍ୟକୁ ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ଵାମାନେ ସମର୍ଥନ କରୁଥିଲେ ହେଁ, ଉକ୍ତ ଆନନ୍ଦ ଆବାହ୍ମନସ୍ୟ ଗୋଚର ହେଉଥିବାରୁ ସର୍ବଜନୋପଲବ୍ଧ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଯାଣୀ ଜଗତର ପରିସୀମାରେ ପ୍ରାପ୍ୟ ମୈଥୁନାନନ୍ଦ ହିଁ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆନନ୍ଦ । ଏଣୁ ଏହାକୁ “ପରମାନନ୍ଦ ସୋଦର” ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

ଉକ୍ତ ଅଛି:—

ସଂସାରେ ତୁ ଧରସାରଂ ଧରୟାଂ ନଗରଂ ମତମ୍ ।

ଆଗାରଂ ନଗରେ ତତ୍ର ସାରଂ ସାରଙ୍ଗ ଲେଟନା ॥

ସାରଙ୍ଗଲେଟନାୟାଃ ସୁରତଂ ଶାରମୁତ୍ୟତେ ।

ସୁରତଂ ଯେ ନ ସେବନ୍ତେ ତେଷାଂ ଜନ୍ମେବ ନିଷ୍ଠଳମ୍ ॥ ଇତି

କବି ସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ମଧ୍ୟ କହିଛନ୍ତି:—

ଗୁରୁ ବାଣୀ ସମୁଦ୍ଧରେ ନ ମୋହି ଗମା ସ୍ନେହରେ
ନାରୀ ସ୍ନେହ ମନୋହରେ ଯେ ନ ବିହରେ
କଳ୍ପାୟ ହୋଇ ଶୁଦ୍ଧରେ ଥିଲେ ସେ ଅଛି କୁହରେ
ସେବା କରି ନାହିଁ ହରେ ତାହା ଦେହରେ
ଏ ରସେ ଯେ ନିଶି ନ ହରେ
କିବା ଅଛି ମୂଲ୍ୟ ତାର ଜିଇଁ ଥିବାରେ” ।

ଜୀବଜ୍ଞତିର ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରକୃତି ସସୁଦ୍ଧକୁ ସାହିତ୍ୟରେ ସ୍ଥାୟୀ ଭବ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ଓ ତାର ଚରିତାର୍ଥତା ବା ଉଦ୍‌ବୋଧନରେ ଯେଉଁ ଆନନ୍ଦର ପ୍ରାପ୍ତି ହୁଏ ତାକୁ ରସ ନାମରେ ଅଭିହିତ କରାଯାଏ । ତାହା ଶୃଙ୍ଗାରଦି ନବ ବିଭାଗରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ଉପର ଲିଖିତ ବିବେଚନା ଅନୁସାରେ ଶୃଙ୍ଗାର ହିଁ ସବୁ ରସର ପ୍ରଧାନ ବା ମୂଳ । ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷର ପରସ୍ପର ମିଳନର ଆକାଂକ୍ଷାରୁ ହିଁ ଏହାର ଉଦ୍ଭବ । ଦର୍ଶନ ଶ୍ରବଣାଦି ଦ୍ଵାରା ପ୍ରଥମେ ଅନୁଭବ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ନାନା ସ୍ତର ଦେଇ ଏହାର ବିକାଶ ଘଟିଥାଏ ଓ ମିଳନରେ ଏହାର ଚରମୋପଲବ୍ଧି ।

ଭର୍ତୃହରି କହିଛନ୍ତି :—

“ଆଦର୍ଶନେ ଦର୍ଶନ ମାତ୍ର କାମା, ଦୃଷ୍ଟି ପରିଷ୍ଟାୟ ସୁଖାୟ ଲେଳଃ ।

ଆଳିଙ୍ଗିତାୟାଃ ପୁନରୟତାନ୍ୟା ରଶାସୁହେ ବିପ୍ରହସ୍ତୋର ଭେଦମ୍” — ଉଚି

ଏହି ଶୃଙ୍ଗାର ପୁନଃ ଦୁଇ ପ୍ରକାର:— ସମୋଗ ଓ ବିପ୍ରଲମ୍ବ । ମିଳନ ବା ରତିକ୍ରିୟାର ନିର୍ବୃତ୍ତିକୁ ସମୋଗ ଓ ମିଳନ ପୂର୍ବର ଅନୁଭବଗତ ଆତୁରତା ବା ମିଳନପର ବିଚ୍ଛେଦର ଭୁବନକୁ ବିପ୍ରଲମ୍ବ କୁହାଯାଏ । ପ୍ରଥମଟି ସୁଖାମୂଳ ଓ ଦ୍ଵିତୀୟଟି ଦୁଃଖାମୂଳ ।

ମିଳନ ବା ସମୋଗ ଶାରୀରିକ କ୍ରିୟା ପ୍ରଧାନ । ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟର ସଫ୍ରାପ୍ତି ଓ ସୁଖର ପରିପୁର୍ଣ୍ଣ ହେତୁ ଆକାଂକ୍ଷାର ଅବସାନ ନ ହେଲେ ସୁଖ ତାତ୍କାଳିନ ନିର୍ବେଦ ବା ସମାପ୍ତି ଆସିଯାଏ । ରସର ସମ୍ୟକ୍ ବିକାଶ ବା ପରିପାକ ହୋଇ ପାରେ ନାହିଁ । କାମଶାସ୍ତ୍ରାଦି ବର୍ଣ୍ଣିତ ରୁସନାଳିଙ୍ଗନାଦି କ୍ରିୟା ସଫାଦନର ସହାୟକ ଓ ବିବିଧ ରତିବନ୍ଧ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ଵପର ଶାରୀରିକ ଜାତୀକୌତୁକ ମାତ୍ର । ମନର ଆବେଗ, ପ୍ରାଣର ଆକୂଳତା ଶିଥିଳ ହୋଇ ଯାଇଥାଏ ।

“ସୁଖାନି ଦୁଃଖାନ୍ୟନୁରୂପ ଶୋଭତେ
ଘନାକ୍ଷକାରେଥିବ ଦୀପଦର୍ଶନମ୍ ।”

ନ୍ୟାୟରେ ସମ୍ବୋଗଜନିତ ତୃପ୍ତି, ବିରକ୍ତି ବା ଉଦାସୀନତା ନ ଆସିବା ପାଇଁ ମିଳନ ପରେ ବିଚ୍ଛେଦ ଓ ପୁନର୍ମିଳନର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି । ବାସ୍ତବରେ ଶୃଙ୍ଗାରର ଅବସାନ ନାହିଁ । ମିଳନ ବିଚ୍ଛେଦର ପରଂପରା ଦୀର୍ଘକ୍ଷଣିକ ଭାବେ ବ୍ୟକ୍ତାବ୍ୟକ୍ତ ରୂପରେ ନିତ୍ୟ ପ୍ରବୃତ୍ତ । ବିରହ ବା ବିପ୍ରଲମ୍ଭ ଭବ ପ୍ରଧାନ ହୋଇଥିବାରୁ ନାୟକ-ନାୟିକାଙ୍କ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ଆକର୍ଷଣ ଓ ମିଳନର ଆତୁରତା ହେତୁ ଶୃଙ୍ଗାରର ସର୍ବାଙ୍ଗିକ ଓ ବ୍ୟାପକ ବିକାଶ ଘଟିଥାଏ । ଏଣୁକରି କବିସମାଜରେ ବିପ୍ରଲମ୍ଭ ଶୃଙ୍ଗାରର ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ସ୍ୱୀକୃତ । ବିଶେଷତଃ ସମ୍ବୋଗ ରହଃ କ୍ରିୟା । ତାର ଦର୍ଶନ ଶ୍ରବଣାଦି ଶିଷ୍ଟଜନକୁଗ୍ରସ୍ଥିତ । ରୀତିକାଳରେ ଏହାର ମଧ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରାଚୁର୍ଯ୍ୟ ଥିଲେହେଁ ଶିଷ୍ଟ ସମସ୍ତ ମହାକବି ସମ୍ବୋଗ ଅପେକ୍ଷା ବିପ୍ରଲମ୍ଭର ହିଁ ବିଶେଷ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦ୍ୱାରା ନିଜ ପ୍ରତିଭାର ଉନ୍ମେଷ କରିଛନ୍ତି । ସଂସାରଧର୍ମୀ ସାଧାରଣ ମାନବ ମଧ୍ୟ ସମ୍ବୋଗ ଓ ବିପ୍ରଲମ୍ଭରେ ରସର ତାରତମ୍ୟ ଅଳ୍ପ ବିସ୍ତର ଅନୁଭବ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ବିରହାବସ୍ଥାରେ ଆକାଂକ୍ଷା, ଆଶା, ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ, ଈର୍ଷ୍ୟା, ମାନ, କ୍ରୋଧ, ଶୋକ, ମୋହ ଆଦି ଦ୍ୱାରା ଦଶଟି ଦଶା ସଂଘଟିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହାକୁ ‘ଦଶଦଶା’ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଯଥା :—

“ଅଙ୍ଗେଷ୍ଠସୌଷ୍ଠବଂ ତାପଃ ପାଣ୍ଡୁତା କୃଶତାଃଶୁଚିଃ ।

ଅଧୃତିଃ ସ୍ୟାଦନାଲମ୍ଭ ଷ୍ଟନ୍ତୟୋନୁଦମ୍ଭର୍ଜନାଃ ।

ମୃତିକ୍ଷେତି ଜଫାକ୍ଳେୟା ଦଶ ସ୍ୱରଦଶା ଇହ । —ଉଚି—

(ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ପଣ)

ଏହି ଦଶଦଶାର ସତ୍ୟପରେ ଧୂସିତ ହୋଇ ରସର ପରିପାକ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରିୟ ସମାଗମ ନ ହେବା ଯାଏ ବିରହୀ ବା ବିରହିଣୀ ଏଥିରୁ ନଅଗୋଟି ଦଶା ଭେଦଗୁଣ୍ଠିତ । ଶରୀର ଓ ସରୁର କ୍ଷୀଣତାରୁ ମିଳନ ନ ହେଲେ ଦଶମଦଶା ପ୍ରଲୟ ବା ମୃତ୍ୟୁ ସ୍ୱତଃ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ନିରାଶ ହୋଇ କେହି କେହି ସ୍ୱୟଂ ମୃତ୍ୟୁ କାମନା କରନ୍ତି । ଈର୍ଷ୍ୟା-କ୍ରୋଧପରବଶ ହୋଇ ଥୋକାଏ ଇହ ଜନ୍ମରେ ନ ହେଲେ ଆଉ ଜନ୍ମରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିଶୋଧ କାମନା କରନ୍ତି, ଯଥା ଶୃଙ୍ଗାରତିଳକେ :—

“ଆୟାତା ମଧୁ ଯାନିନୀ ଯଦି ପୁନର୍ନାୟାତ ଏବ ପ୍ରଭୁଃ,

ପ୍ରାଣା ଯାନ୍ତୁ ବିଭବସୌ ଯଦି ପୁନର୍ଜନ୍ମଗ୍ରହଂ ପ୍ରାର୍ଥୟେ ।

ବ୍ୟାଧି କୋକିଳ ବନ୍ଧନେ ବିଧୁପରିଧାଂସେ ଚ ରତ୍ନଗ୍ରନ୍ଥଃ

କଦର୍ପେ ହରନେତ୍ରଦୀପିତିରିୟଂ ପ୍ରାଣେଶ୍ବରେ ମନୁଥଃ ।” —ଇତି—

କେହି ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିଷ୍ଠାପର ଇନ୍ଦ୍ର ଜନ୍ମରେ ମିଳନର ସମ୍ଭାବନା ନ ଦେଖି
ନିଜର କୌଣସି ଦୋଷତ୍ରୁଟିର ହେତୁତା ଭବି ତପସ୍ୟା ଆଦି ଦ୍ଵାରା ପରଜନ୍ମରେ ମଧ୍ୟ
ପ୍ରିୟ ପ୍ରାପ୍ତିର ଆଶା ବା ବିଶ୍ଵାସ ରଖନ୍ତି । ଯଥା, ରତ୍ନବଂଶେ ସୀତା—”

“ସାହଂ ତପଃ ସୂର୍ଯ୍ୟନିବିଷ୍ଠଦୃଷ୍ଟରୂର୍ଦ୍ଧ୍ଵଂ ପ୍ରସୂତେ ଶ୍ଵରିତୁଂ ଯତିଷ୍ୟେ

ଭୂୟୋ ଯଥା ମେ ଜନନାନ୍ତରେଽପି ସ ଏବ ଭର୍ତ୍ତା ନ ଚ ବିପ୍ରୟୋଗଃ । —ଇତି—

ଶଙ୍କା ପ୍ରୀତିର ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଅଙ୍ଗ । ଏହି ଶଙ୍କା ଯୋଗୁଁ ଈର୍ଷ୍ୟା, ମାନ
ଆଦିର ଉଦ୍ଭବ ହୋଇ ବିପ୍ରଲମ୍ବରେ ରସର ଉଚ୍ଛର୍ଷ ସାଧନ କରିଥାଏ । ଏଣୁ
“ନ ବିନା ବିପ୍ରଲମ୍ବେନ ଶୃଙ୍ଗାରଃ ପୁଷ୍ପି-ମଣ୍ଡୁତେ” ବୋଲି କୁହାଯାଇ ଅଛି । ଭୟ
ଓ ପୀଡ଼ା ମଧ୍ୟ ଶୃଙ୍ଗାରର ନିତ୍ୟ ସହଚର । ଭେଗ-ବିରହ ବ୍ୟାକୁଳ ଜଣେ
ଉଦ୍‌ଭୂ କବି କହିଛନ୍ତି :—

“ଜୁଦାଇ ମୈ ମିଲନେକୀ ତତ୍ତ୍ଵଂ, ମିଲନେ ମୈ ଜୁଦାଇ କା ତତ୍ ।

କୌନ କହ୍‌ତା ହୈ କି ଜୁଦାଇ ସେ ବିସାଲ୍ ଅଛା ହୈ ॥”

ମିଳନ ବିଚ୍ଛେଦ ଉଭୟଥା ଶାନ୍ତି ପାଇପାରି ନ ଥିବା ଆଉ ଜଣଙ୍କ ଉଦ୍‌ଗାର
ହେଉଛି,

କବ୍‌ତକ୍ ମିଲେ ନ ଥେ ଜୁଦାଇକା ଥା ମଲଲ୍

ଅବ୍ ଯହ୍ ମଲଲ୍ ହୈ କି ତମଲା ନିକଲ୍ ଗୟା ।

ଏପରି ଭଗବାନ ମାନକେତନଙ୍କ ଅଗୋଚର ଲୀଳା ସ୍ଵର୍ଗନରେ ତ୍ରସ୍ତ-ତଟସ୍ତ
ମହାଘଳ ଭର୍ତ୍ତୁହରି କହି ଯାଇଛନ୍ତି :—

“ବିସ୍ତାରିତଂ ମକରକେତନଧୀବରେଣ

ସ୍ତ୍ରୀ ସଙ୍ଗିତଂ ବଡ଼ିଶମତ୍ର ଭବାମୁରଣୌ ।

ଯୋନାତିରତ୍ ତଦଧରମିଷ୍ଠଲେଳ ନର୍ତ୍ତ୍ୟ

ମହ୍ୟାନ ବିକୃଷ୍ୟ ବିପତତ୍ୟାନୁରଗ ବନ୍ଧୋ ॥” —ଇତି—

ଏପରି ଭଗବାନ ମନୁଥ ଲୀଳାଲେଳ ନାନା ଭବ ବିଭବିତ-ଉତ୍ତାଳତରଙ୍ଗାକୁଳ
ଅପାର ବିରହ ବାରିଧିରେ ସତରଣ କରିବା ମାଦୁଶ ଶୁଷ୍କପ୍ରାଣ କ୍ଷୀଣବସ୍ତୁ କ୍ଷୁଦ୍ର କନ୍ଥ
ପକ୍ଷେ ଭବନାରେ ସୁଦ୍ଧା ଦୁଷ୍ଟର । କେବଳ ବେଳାତଟରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ
ଭୀତ ଭକିତ ଦୃଷ୍ଟିପାତ ମାତ୍ର କରିଛି ।

ପ୍ରସ୍ତୁତ ଚଉତିଶାରେ ଗଜ କବି ଶ୍ରୀମାନ୍ ଅନୁପସିଂହଦେବ ଚିରଚରିତ ଭାବେ
ରୀତିକାଳୀନ ମାର୍ଗ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଗଧାକୃଷ୍ଣାଶ୍ରୟୀ ବିପ୍ରଲମ୍ବର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ଓ
ମିଳନ ପାଇଁ ମାରମଦମର୍ଦ୍ଦନକାରୀ ଭଗବାନ ଅଶ୍ଵତୋଷଙ୍କଠାରେ ପ୍ରାର୍ଥନା
କରାଇଛନ୍ତି । ଗଜକବି ଖଣ୍ଡବାକ୍ୟଟିକୁ ଲଳିତ ମଧୁର ଶବ୍ଦସମ୍ବଳିତ ରସର
ପ୍ରବାହରେ ଭଜନ କରିଛନ୍ତି । କବିତାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ କୋଷଗର୍ଭଲୁକ୍କାୟିତ ନାନା
ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ ବିଷୟରେ ନିଜ ବିଜ୍ଞତ୍ଵରେ ଆଲୋକପାତ କରିଛନ୍ତି । ଏ ସବୁ ଶବ୍ଦ
ପ୍ରୟୋଗରେ କେତେଦୂର ସାର୍ଥକତା ଓ ଉପଯୋଗିତା ରହିଛି ତାହା ଶବ୍ଦଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ
ଆଲୋଚ୍ୟ । ଏଣୁ ଏତିକିରେ କ୍ଷାନ୍ତ ହେଲି । ସହୃଦୟ ପାଠକପାଠିକା ବୃନ୍ଦ
ଗଜକବିଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ସାଧନାକୁ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ରସୋପଲବ୍ଧି କଲେ ଛମ
ସାର୍ଥକ ହେବ ।

ଗଜକବି ବାଣୀ ସାଧନାରେ ଉତ୍ତରୋତ୍ତର ସିଦ୍ଧିଲାଭ କରନ୍ତୁ, ଜନମନ ରଞ୍ଜନ
କରନ୍ତୁ, ମାତୃଭାଷାର ଟେକ ରଖନ୍ତୁ ଏହାହିଁ ବାଣୀ ପୁସ୍ତକଧାରିଣୀ ଶ୍ଵେତପଦ୍ମାସନା
ମାଁଙ୍କ ପାଖରେ ଏ ଅଧମ ସନ୍ତାନର ଅଳି । ॥ ଇତି ଶମ୍ ॥

ବିଦୁଷାମନୁଚରଃ

କବିରାଜ ଶ୍ରୀ ପ୍ରୟାଗଦତ୍ତ ଡୋଂଷି

ଖଡ଼ିଆଳ

କୁମାର ପୂର୍ଣ୍ଣିମା

ତା: ୧୪ । ୧୦ । ୭୦

ବିରହକାବ୍ୟ

(ରାଗ-ତୋଷୀ)

କୌମୁଦୀ ପ୍ରଦୀପ୍ତ କଞ୍ଜ ବିରହୀ କଂସକ-କଞ୍ଜ
ନିରେଖି ନଭେ କଙ୍କଣ ଡାଳିଲୁ ପ୍ରାସେ
କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ଅପଘନ ରମ୍ଭା ପଲ୍ଲବ ସମାନ
କଞ୍ଜିଲ କୁସୁମାୟୁଧ କମାଣ ଶାସେ
କାନ୍ତା କଳାକର-ଲପନ
କଲ ନରତେ ମାନସ-ନେତ୍ରେ ନର୍ତ୍ତନ । ୧ ।

ଖଞ୍ଜିତା ଖୁପି ଖମଣି - ବଦନୀକୁ ଦେଲି ଜାଣି
ବୋଇଲେ ବିବେକେ ଫିଙ୍ଗି ଜଳଧି ଜଳେ
ଖଣ୍ଡକପାଳ ପିଣ୍ଡନ କର ସୁଖ-ହର୍ମ୍ୟ ଚୂର୍ଣ୍ଣ
ଖଣ୍ଡ ମଧୁର ପବିତ୍ର ପ୍ରୀତି-ଅନୁରେ
ଖେଦ-ପ୍ରଦୀପନ ଡାଳିଲୁ
ଖବ୍ବରୁତ ରହିକଙ୍କ ସମାଜେ କଲ । ୨ ।

(୧) କୌମୁଦୀ=ଶରତ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା, କଞ୍ଜ=ଚନ୍ଦ୍ର, କଂସକ-କଞ୍ଜ=ନେତ୍ରପଦ୍ମ,
କଙ୍କଣ=ଲେଟକ ।

(୨) ଖଞ୍ଜିତା=ବେଦନା, ଖୁପି=ବହୁତ, ଖମଣି=ଚନ୍ଦ୍ର, ଖଣ୍ଡକପାଳ=ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ,
ପିଣ୍ଡନ=ନିଷ୍ଠୁର, ପ୍ରଦୀପନ=ବିଷ, ଖବ୍ବରୁତ=ନିହିତ ।

ଗଗନଧ୍ବଜ-କୁନ୍ତଳା ବିଛେଦ ବିଷମ ଜ୍ଵାଳା
 ଲଭି କରୁଥିବ ଶଯ୍ୟା ଶୀତ ସ୍ଥିରରେ
 ଗଗନେ ନବକିଶୋରୀ ଚାହିଁ ଗଗନ ବିହାରୀ
 ବୁଲୁଥିବ ଇନ୍ଦିବର-ନେତ୍ର କାତରେ
 ଗର ମଣୁଥିବ ଅଶନ
 ଗଜଗତ ବନ୍ଦୁଥିବ ପଞ୍ଚ-ଅନନ । ୩ ।

ଘନଲତା ଘନେ ଚାହିଁ କୁମୁଦବାନ୍ଧବ ମୁହିଁ
 ଦରଦର ତାଲୁଥିବ ବେଦନା-ନୀର
 ଘଡ଼ଘଡ଼ ଘୋରରଡ଼ ଶ୍ରବଣେ ଚମକି ପଡ଼ି
 ହେଉଥିବ ଜାନଶୂନ୍ୟ ସଙ୍ଗାଳୀ ମୋର;
 ଘାରଘୋର ବୃଷକେତନେ
 ଘଟେ ପରାଣ ଥିବକି କ୍ଷୀଣ ପ୍ରମାଣେ ? । ୪ ।

(୩) ଗଗନଧ୍ବଜ=ମେଘ, ଶିର=ଧର, ଇନ୍ଦିବର=ନୀଳପଦ୍ମ, ଗର=ବିଷ ।

(୪) ଘନଲତା=ବିଜୁଳି, କୁମୁଦବାନ୍ଧବ=ଚନ୍ଦ୍ର ।

ନଗାବାସ କେକା ଶୁଣି ସୂର ଭ୍ରମ ଶରୀରଣୀ
 ରଖିଥିବ ଜୀବନକୁ କଣ୍ଠରେ ଆଣି
 ନିଶ୍ଚିନ୍ତ କରୁଥିବ ନିଷ୍ଠୁର କେଳିଧର
 ବନ୍ଧି ବାଣ ହୃଦୟ ମମ ମନରଞ୍ଜନୀ
 ନଥିବେ କେ ପ୍ରିୟା ଛାମୁରେ
 ନୀଥ ମୁଖେ ଦେବା ପାଇଁ ଶୂନ୍ୟ ମନ୍ଦିରେ । ୫ ।

ଚାହିଁ ବିଚକିଳ ହାସ ଭପବନେ ନାରିକଣ
 ସହୁଥିବକି ତବର ସାରଙ୍ଗ ଧାଡ଼ି
 ଚମ୍ପାଗୋରୀ ସୁମା ବର ଆଜନ୍ମ ସୁକୁମାରୀର
 ଦୁଃସହ ପୀଡ଼ନେ କ୍ଷୀଣ ହେବଣି ନାଡ଼ି;
 ଚନ୍ଦ୍ରପଟେ ସ୍ଥୂତ ସୁମର
 ଚାହିଁ ଥିବ ଚନ୍ଦ୍ରାତପେ ଚକୋର ସର । ୬ ।

(୫) ନଗାବାସ=ମୟୂର, ସୂର=ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଭ୍ରମ=ଦୀପ୍ତି, ନିଶ୍ଚିନ୍ତ=ହନନ, ନୀଥ=ଜଳ,
 କେଳିଧର=କାମଦେବ ।

(୬) ବିଚକିଳ=ମଲ୍ଲୀ, ଚିବିର=ଦୁଷ୍ଟ, ଧାଡ଼ି=ମୁଦ୍ରାର୍ଥ ଆକ୍ରମଣ ।

ଛଇଳୀ ମୁକୁଟମଣୀ ଦୁଃଖୁଁ ଅସ୍ଥିର ହେବଣି
 ଅନ୍ତରେ ପ୍ରବେଶି ଥିବ ଛନକା ଘୋର
 ଛତୁରରେ ଏକାକୀନୀ ରହୁ ଜୀବନ ସଙ୍ଗିନୀ
 ଚରୁଥିବ ଛନ୍ଦମତ ହୋଇ ଭୂତଳ
 ଛଟାଭା ମଳିନ ହେବଣି
 ଛଟପଟେ ଯାସୁଥିବ ଦବା ରଜନୀ । ୭ ।

ଜଳମୂର୍ତ୍ତିକା-ଦଶନା ଜଳକରଙ୍କ-ଲେଚନା
 ଲଳିତାଙ୍ଗେ ଲଗୁଥିବ ତପ୍ତ ଇନ୍ଦୁଭ୍ର
 ଜର୍ଜରତ ହୋଇ ଧନୀ ମମ ମାନସ ମୋହନୀ
 ହରାଇଥିବ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ଅରୁଣ ଆଭା
 ଜଟିଳ ରାଜୀବ-ଚରଣେ
 ଜଳଜ ଚତାଉଥିବ ଆକୂଳ ପ୍ରାଣେ । ୮ ।

(୭) ଛତୁର=ଗୃହ, ଛନ୍ଦମତି=କିଂକର୍ତ୍ତବ୍ୟବିମୁକ୍ତ, ଛଟାଭା=ବିଦ୍ୟୁତ୍ପ୍ରଭା ।

(୮) ଜଳମୂର୍ତ୍ତିକା=କରକା, ଜଳକରଙ୍କ=ପଦ୍ମ, ଇନ୍ଦୁଭ୍ର=ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣ, ଜଟିଳ=ଶିବ ।

ଝିଲ୍ଲିକା ଝଙ୍କାର, ଝର - ମଧୁମୟ ଝରଝର-
 ଶୁଣି, ଝଙ୍କା ହେବଣି ମୋ ଅଭାଗିନୀ
 ଝଞ୍ଜା ପ୍ରବଳ ଅନଳ ଘାତ ନ ସହ ବ୍ୟାକୁଳ
 ହେଉଥିବ ଅବରଳ ମିଷ୍ଟ ଭାଷଣୀ
 ଝୁର ଅଘନାଙ୍ଗ ହେବଣି
 ଝାମ ଭଜୁଥିବ କେଶେ ମନ୍ଦ ହାସିନୀ । ୯ ।

ନାଗକେଶର ବରନା ରୁଚର ଗୁଣ ଭୁଲନା
 ନହେବେ କେହି ମେହନା ଚକିତୁବନେ
 ନୁହଇ ପ୍ରିୟ ମଧୁର ବାସନ୍ତ ବଲ୍ଲକୀ ସ୍ଵର
 ଯେଣୁ ପୀୟୂଷ ନିର୍ଝର ଝରେ ବଚନେ
 ନଦନୁ ମଧ୍ୟମା ପୟର
 ନହେବ ସର ବିକଟ ନଳିନୀ ଭାର । ୧୦ ।

(୯) ଝିଲ୍ଲିକା=ଝଙ୍କାରି, ଝଙ୍କା=କିଂକର୍ତ୍ତବ୍ୟବିମୁକ୍ତ ବା ଛାନିଆଁ,
 ଅଘନାଙ୍ଗ=କ୍ଷୀଣଅଙ୍ଗ, ଝାମ=ମୁଛା ।

(୧୦) ରୁଚିର=ସୁନ୍ଦର, ମେହନା=ମହିଳା, ବାସନ୍ତ=କୋକିଳ, ବଲ୍ଲକୀ=ବାଣୀ,
 ନଦନୁମଧ୍ୟମା=ସିଂହକଟୀ ।

ଟେକ ଉରଜା ଟେକରେ ରହୁ ମଘବା ପଦରେ
 ଭୁକ୍ତ ମଣୁଥିଲ ମୋଦେ ଟାକର ମାର
 ଟପିପଡ଼ିବାରୁ ବ୍ୟଥା ନତ କରୁଥିବ ମଥା
 ସଦୁଥିବ ଦୁଃଖେ ପୈର୍ଯ୍ୟ ଧରିନପାର
 ଟଙ୍କଧରପର ମାର୍ଗଣ
 ଟାଣେ ଟାଜି ନାଶିଥିବ ସାରା ଗୁମାନ । ୧୧ ।

ଠ-ବର୍ତ୍ତୁଳ ପୟୋଧରୀ ରକ୍ତନକୂଟ ଅଧରୀ
 ଓଷ୍ଠ ଲଲମ ଲଲମା ଆଉ କି ଥିବ ?
 ଠୁଲସ୍ନେହା ଚଳାପାଙ୍ଗୀ ଅଙ୍ଗୁ ପୂର୍ବାଭ୍ରବଭଙ୍ଗୀ
 ଅପସରି ଶିଥିଳତା ଆକ୍ତାଦିଥିବ
 ଠୁଙ୍କି ହାତ ହୃଦେ ବାଳୀଶ
 ଠାକୁରଙ୍କୁ ବୋଲୁଥିବ ମୋ କଷ୍ଟନାଶ । ୧୨ ।

(୧୧) ମଘବା=ଇନ୍ଦ୍ର, ଟଙ୍କଧରପର=କାମଦେବ, ଟାକର ମାରି=ଡିରସାର କରି ।

(୧୨) ରକ୍ତନକୂଟ=ରକ୍ତମୟାର, ଲଲାମ=ସୁନ୍ଦର ।

ତକାମୟା ପ୍ରାଣ ରାଧୁ କେଳିକଳା-ପୟୋନିଧୁ
 ମାନସେ ହେଜି ପ୍ରମୀତ ପ୍ରେମ ବନ୍ଧନେ
 ଭର ଭର ହୋଇ ରାନ୍ଧି କାଗୁଥିବ ହେମ ଗାନ୍ଧୀ
 ଉଚ୍ଛନ୍ନ ହେବଣି ଦେଖି ଛବି ସପନେ
 ଉହର ସନ୍ତାପ-ସାରରେ
 ଜହ୍ନଳା ହେବଣି ତୁର ସ୍ଥର ଭୟରେ । ୧୩ ।

ତଳ ପଡ଼ୁଥିବ ଧୀର ଧରରେ ହୋଇ ଆତୁର
 ସଞ୍ଜୁଳିବାକୁ ନଥିବେ ଆଳୀ କତରେ
 ତମାଳ ଭାଷିଣୀ ଯୋଷା ଜୀବଗୃହ ବେଶ ଭୂଷା
 ଫିଟି ଫିଟି ହୋଇଥିବ କେତେ ବାସରେ
 ତଳ ତଳ ନେତ୍ରୁ ସଦନ-
 ତାଳି କରୁଥିବ ଆଦ୍ରୁ ଚେଳ ବସନ । ୧୪ ।

(୧୩) ତକାମୟା=ତମରୁ ମଧ୍ୟମା, ପ୍ରାଣରାଧି=ପ୍ରାଣଧନୀ, ପ୍ରମୀତ=ନିବିଡ଼,
 ଉହର=ଗରୀର, ସାର=ଜଳ, ଉଚ୍ଛନ୍ନା=ବିକଳା ।

(୧୪) ଜୀବଗୃହ=ଶରୀର, ସଦନ=ଜଳ ।

ଅନନ୍ଦ୍ୟା ରୂପ ଗର୍ବିଣୀ ତପନୀ ଜିତ ବର୍ଣିନୀ
 ନୀଳ ଭୁଜଙ୍ଗୀ- ଅପାଙ୍ଗୀ ଘନଜଘନୀ
 ଅଙ୍କାଙ୍କ ଅବସ ତେଜି ଅନଙ୍ଗେ ହୋଇଣ ଭଜି
 ହିନ ଆବରଣେ ଗରୁ ମଣୁ ଥିବଣି
 ଅଳୀକକୁ ନନ୍ଦି ଦୁଃଖିନୀ
 ଅନାଇ ଥିବ ଆକୁଳେ ମମ ସରଣୀ । ୧୫ ।

ତପାତ୍ୟୟେ ଅତ୍ରେ ଚାହିଁ ଧର୍ମାଙ୍ଗପଂକ୍ତି ସୁମୁହିଁ
 ଧକ ଧକ ହେଉଥିବ ଉନ୍ମାଦେ ଛାଡ଼
 ତମସାକ୍ଷନ କ୍ଷପାରେ ହରି ଚମକ ବୁଲୁରେ
 ଦେଉଥିବ ଶଙ୍କୁ ଶର ପ୍ରାୟ କରତ
 କ୍ଷତ୍ରା ହୋଇ ଝଷ ସୁଦୃଶା
 ତେଜି ଥିବଣି ବଞ୍ଚିବା ଆଶା ଭରସା । ୧୬ ।

(୧୫) ତପନୀ=ସୁବର୍ଣ୍ଣ, ଅଙ୍କାଙ୍କ=ଜଳ, ଅବସ=ଅଳ, ଅଙ୍କାଙ୍କ=ଲଳଟ ।

(୧୬) ତପାତ୍ୟୟ=ବର୍ଷାକାଳ, ଅତ୍ରେ=ମେଘ, ଧର୍ମାଙ୍ଗପଂକ୍ତି=ବକପଂକ୍ତି,
 କ୍ଷପା=ଗର୍ଭ, ହରି=ବେଙ୍ଗ, ଶଙ୍କୁ=କାମଦେବ, ଝଷ=ମାଛ ।

ଅବିରତ ଭଲୁଅବ ହଳୀମ-ଅଙ୍ଗ ବିଭବ
 ସୌମ୍ୟ ଆନନୀ ମାନନୀ ସୁରେଶ୍ୱରୀର
 ସ୍ଥିରଗାର ଶତଦଳ - ଶିରୀଷ ଶଶ ମୃଦୁଳ
 ଶରୀର ଦହୁଅବଣି ଚଉକାନଳ
 ଅଶ୍ରୁ ଉପରୁ ଅଟଳ
 ଅୟପାଇଁ ଲେଉଟୁଅବ ହୋଇ ବକଳ । ୧୬ ।

ଦର୍ଭହାସୀ ମୌଳୀ ଫଟି ଧୂସର ମୌଳୀରେ ଲେଟି
 ବନଦ ବର୍ଣ୍ଣ ସୁଷମା ଧୂସ୍ର ଦେବଣି
 ଦୀପ୍ର କମନ-ନୟନ ଚଉ ରଞ୍ଜନ ଅଞ୍ଜନ
 ପୟୋଜ - ପାଦ ଯାବକ ଲଢି ଅବଣି
 ଦଣ୍ଡିଲ ଉପାଧି ଦେବଣି
 ଦକ୍ଷିଣାୟକ ମୋତେ ଭାବ ଭାନିନୀ । ୧୭ ।

(୧୬) ଅବିରତ=ବୁଝୁ, ହଳୀମ=କେତକୀ, ଅଙ୍ଗବିଭବ=ଶରୀର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ,
 ଫଟିଲ=ଅଙ୍ଗାପ୍ରିୟ, ସ୍ଥିରଗାର=ସ୍ଥିରଗମନାର ।

(୧୭) ଦର୍ଭହାସୀ=ଶୁଭ୍ରହାସୀ, ମୌଳୀ=ସ୍ୱୟତକେଶ, ମୌଳୀ=ଭୂମି,
 ଦୀପ୍ର=ଦୀପ୍ତିଶାଳୀ, ଦଣ୍ଡିଲ=ଦୁଷ୍ଟ, ଦକ୍ଷିଣାୟକ=ଯେଉଁ ନାୟକ
 ଅନେକ ନାୟିକାଙ୍କଠାରେ ସମାନୁରୁଗି ।

ଧରରେ ଶ୍ରୀମୁଖ ମାଡ଼ି ଧରମଣ୍ଡନା ପହଞ୍ଚି-
 ଥିବ, ଧରଣକୁ ପୀଡ଼ା ଦେଇ ବିଶେଷ
 ଧବ ଧବ ବୋଲି ବାଳୀ କାଞ୍ଚିଲାରେ ହାତ ଭରି
 ଖୋଜୁଥିବ ଭ୍ରମେ ଭ୍ରମି, ହୋଇ ନିରାଶ-
 -ଧନାଳି ହେବଣି ଆତୁରେ
 ଧାତା ଫେଡ଼ିବ ନାହିଁ କି କେଣ ଅଚରେ ? । ୯୯ ।

ନାହିଁ ଦୋଷ ମୋହଠାରେ ବିପାକ କର୍ମର ବଳେ
 ଭେଗୁଛି ବିଷମ ଦଶା ଭନ ଜାଣ ହେ
 ନୀଧୁ-ମୁଖୀ ଜାଣି ଜାଣି ଅକାରଣରେ ଭଲେଣି-
 କରୁଥିବ, ନୁହଁଇ କି ଏହା ସତହେ ?
 ନନ୍ଦୀଣ ! ଧୃଷ୍ଣୁତା ମୋହର
 ନ ଧର କଷ୍ଟନାଶିବ ନାହିଁ କି ବୋଲି ? । ୧୦ ।

(୧୯) ଧରଣ=ସ୍ତନ ।

(୨୦) ବିପାକକର୍ମ=ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ, ଭନ=ପ୍ରଭୁ, ନୀଧୁ=ଚନ୍ଦ୍ର ।

ପଦ୍ମପଲ୍ଲବ ଉଦରୀ ଅନୁବନ୍ଧନୀ ଚତୁରୀ
 ମଧୁସୂଦନ ସୁମନେ ରୁମ୍ଭିବା ଦେଖି
 ପୁଷ୍ପକେତନ କମାଣ - ଆଦାତେ ଲଭି ତହନ
 ଶୋକ-ପୁରଣେ ଥିବଣି ବୁଝି କର୍ମାଣୀ
 ପରତୁଟ ଜିତ ଭାଷିଣୀ
 ପଦ୍ମୋଦୀନ ଅନିଷ ପ୍ରାୟ ହେବଣି । ୨୧ ।

ଫଣ୍ଡା ଯୋଗୁଁ ଝୁରିଝୁରି ବନଜ ବନଜ ପର
 ନୀଳପଙ୍କ ଦଶିବଣି ଷଣ ଗଉରୀ
 ଫଳକେଶର ଯମଜ ହେବଣି ତନ୍ମୁ-ସରୋଜ
 କେୟୁର ପଡ଼ିଥିବଣି କେହ୍ନେ ହୁଗୁଳି
 ଫୁଲ ଜଳରୁହ-ବଦନୀ
 ଫଉତେ ବରଣ ସଦା କରୁଥିବଣି । ୨୨ ।

(୧୧) ମଧୁସୂଦନ=ଭ୍ରମର, ଡିହନ=ପୀତନ, ପୁରଣ=ସମୁଦ୍ର, ଅନିଷ=ମାଛ ।
 ଅନୁବନ୍ଧନୀ=ଯେ ସବୁବେଳେ ପାଖରେ ଥାଏ ।

(୨୨) ଫଣ୍ଡା=ମାଉତୁକ ଦଶା, ବନଜ=ଅରଣ୍ୟଜାତ, ବନଜ=ଚେଉଫଳ,
 ନୀଳପଙ୍କ=କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ, ଫଳକେଶର=ନୀରୀକେଳବୃକ୍ଷ (ଅର୍ଦ୍ଧ ପଞ୍ଜର),
 ଯମଜ=ସଦୃଶ, କେୟୁର=କଙ୍କଣ, ଫଉତ=ମୃତ୍ୟୁ ।

ବଲ୍ଲଭ ଦୁଃଖଧ୍ବନିନୀ ନଜେ କେଶ-ତରଙ୍ଗିଣୀ-
 ମୃଦୁଳରେ ବୁଡ଼ି ବ୍ୟସ୍ତ ପ୍ରାୟ ହେବଣି
 ବୃଷବାହନ ପୟରେ ଖେଦ ଖଣ୍ଡନ ଆଶାରେ
 କରୁଥିବ ବିଭବରୀ ଦବା ଦଇନ
 ବିଦେହ-କ୍ଷୁଦ୍ରରେ ଜର୍ଜର
 ବାମା ହୋଇ ଭଜୁଥିବ ଭୂତ ବିକାର । ୨୩ ।

ଭରତୀ କର ସରସ - ଚନ୍ଦ୍ରପୁରେ ପରବେଶ
 ପୁରୁଷାୟିତ ସୁରସ ସ୍ମରୁଥିବଣି
 ଭୟର ଅସ୍ତ୍ର ଭମିନୀ ଭଲଚନ୍ଦ୍ର ଭୂତଘେନ
 ବିଗ୍ରହେ ଜଡ଼ିବା ଭବ ଚନ୍ଦ୍ରୁଥିବଣି
 ଭଳି ଭଳି ପ୍ରୀତି ସେକାଳ
 ଭଗ୍ନଚିତ୍ତ ହେଉଥିବ ନାଗରୀ ବର । ୨୪ ।

(୨୩) ମୃଦୁଳ=ଜଳ, ବ୍ୟସ୍ତ=ମୁତ ।

(୨୪) ଭରତୀ=ଦୀର୍ଘିମତୀ, ଭଲଚନ୍ଦ୍ରଭୂତି=ଦିଗମ୍ବରଭୂତି (କୋଟବୀ)
 ଭଗ୍ନଚିତ୍ତ=ହତାଶ ।

ମିଳିତ-କେଶୀ ମାନସେ ଚନ୍ଦ୍ର ରତ ଶେଷ ବେଶେ
 କାମାବେଶେ ପ୍ରମୋଦିତା ହେଉଥିବଣି
 ମୁକୁତେ ନରେଶି ନିଜ - ପ୍ରତିବନ୍ଧୁ କାରୀରାଜ
 ବଲ୍ଲଭ ମଣି ସେ ଭ୍ରମେ ରୁମ୍ଭୁଥିବଣି
 ମରଜି ପ୍ରକାଶୁଥିବଣି
 ମୋ ରୂପେ ତା ଚିତ୍ତ-ନେତ୍ର ମଜ୍ଜିଥିବଣି । ୨୫ ।

ଯଜତଙ୍କୁ ଅହୋରାତ୍ର ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଶତପଥ
 ଗଉଣ ଚମ୍ପା ଚଢ଼ାଇ କରି ଯକ୍ଷଣ
 ଯଜିୟୁ ଶିବେଶୀ ଧାରେ ଝାପ ଦେଇ ଭକ୍ତଭରେ
 ଲଭିଥିଲି ପ୍ରୀୟତମା ଜୀବ ଜୀବନ
 ଯନ୍ତ୍ରଣା ଭୋଗୁଛି ବଶେଷ
 ଯୌବନକୁ ତେଜି ପୁଣ୍ୟ ହେବାରୁ ଶେଷ । ୨୬ ।

(୨୫) ମିଳିତ=ଭ୍ରମର, ମରଜି=ମନର ଭବ ।

(୨୬) ଯଜତ=ଶିବ, ଯକ୍ଷଣ=ପୂଜନ, ଯଜିୟୁ=ପବିତ୍ର ।

ରଞ୍ଜିନୀ ରାଗ ରଞ୍ଜିତ - ରଦନାମ୍ବରୁ ଅମୃତ
 କରଥିବାରୁ ସେବନ ଯାଉନି ପ୍ରାଣ
 ରମଣିରତନ ଘନ - ପୟୋଧର ସଙ୍ଗ ଗୁଣ-
 ବହୁ, ଶିଳା ପ୍ରାୟ ବନ୍ଧ ହୋଇଛି ଟାଣ
 ରଞ୍ଜୁ-ଦୃଶା ସଙ୍ଗ ଉପେକ୍ଷି
 ରକ୍ତପୁରେ ଅର୍ଣ୍ଣ ତାଳେ ମୋ କ୍ଳାନ୍ତ ଆଖି । ୨୭ ।

ଲବଣ୍ୟକିଧି ଲଳନ - ଲସ୍ୟ ହାସ୍ୟ ମନୋରମ
 ଚକ୍ରିଚକ୍ରି ଯତ ପ୍ରାୟ ବେଶ ହେବଣି
 ଲଳନା ମିଳନେଛୁକ ହୋଇ ହୃଦ ବିଦାରକ-
 ବ୍ୟଥାରେ ଅନବରତ ଘାର ହେଲଣି
 ଲବଣୀ ପିତୁଳା କାରଣ
 ଲୟ ନିଶ୍ଚୟ ଭଜିବ ମମ ପରାଣ । ୨୮ ।

(୨୭) ରଞ୍ଜିନୀ=ମଞ୍ଜିଷା, ରଦନାମ୍ବର=ଅଧର, ରଞ୍ଜୁ=ମୃଗ, ରକ୍ତପୁର=ଶୂନ୍ୟପୁର,
 ଅର୍ଣ୍ଣ=ଜଳ ।

(୨୮) ଲସ୍ୟ=ଛଟା, ଲୟ=ବିନାଶ ।

ବରୁଣ ପାଶୁଁ କଠିନ ଅଛେଦ୍ୟ ତା ନିବନ୍ଧନ
 ହେଲେହେଁ ଆଜନ୍ମ ଅନ୍ଧ ପ୍ରେମ ଦେବତା,
 ବିରହ ବେଦନା ଘୋର କବଳେ ପଡ଼ି ତାହାର
 ବିଦେଶେ ଭୋଗୁଛିଁ ତେଜି ସ୍ନେହୀ ଦୟିତା
 ବିକୃତ ମସ୍ତିଷ୍କ କେତନ -
 ବେନି ଅନ୍ୟକ ହେଲଣି ଜ୍ୟୋତି ବହୀନ । ୨୯ ।

ଶତାର୍ଦ୍ଧ ପୁଣ୍ୟ ଅମର ସ୍ୱର୍ଗୁଁ ବଳି ତୃପ୍ତିକର
 ସୁଖଦ, ଅଟେ ଅବନ ମର ସଂସାରେ
 ଶତାକ୍ଷୀ ବାସର ତାର ଯେ ନକରେ ପୂଜା, ଘୋର-
 ଅସାର ଘୃଣ୍ୟ ଜୀବନ ଯାପନ କରେ
 ଶାନ୍ତି କରେ ହୃଦ ବର୍ଜନ
 ଶରୀର ଭୋଗେ ବିଷମବାଣ ଭୁଦନ । ୩୦ ।

(୨୯) ଦୟିତା=ପ୍ରିୟା, ଅମର=ନେତ୍ର, ବିକୃତ=ବିକାରପ୍ରାପ୍ତ ବା ଭୁଗ୍ନ ।

(୩୦) ଶତାର୍ଦ୍ଧ=ବହୁମୂଲ୍ୟ, ଅବନ=ପ୍ରୀତି, ଶତାକ୍ଷୀ=ରକ୍ତି, ଭୁଦନ=ପୀଡ଼ନ ।

ଷଡ଼ାନନତାତ ନିତ୍ୟ ବିଦେବେ ପୁଜି ରାହୁତ୍ୟ
 ଅଛନ୍ତି ଲଭି ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ପୁରାଣେ
 ଷଟପ୍ରଜ ନୁହେଁ ଦୀନ ପଦ-ପଙ୍କଜ ପୂଜନ
 ଅବହେଳା କରିନାହିଁ କେବେ ଜୀବନେ
 ଷକୁନ୍ତଳା ସାଥେ ବହନ
 ଷଡ଼ର୍ଚ୍ଚନେତ୍ର ! ମାଗୁଛିଁ କର ମିଳନ । ୩୧ ।

ସୁଷାଡ଼ ଅଘ୍ରିଂ-ପୁରଣ ସେବି କୌଶଲ୍ୟା ନନ୍ଦନ
 ଆଶିର୍ବାଦେ ସେତୁବନ୍ଧ ନିର୍ମାଣ କଲେ
 ସତୀ ସୀତାଙ୍କୁ ତାରଣ ତରନ୍ତପୁର ରାଜନ
 ଦଶାସ୍ୟ କରି ହନନ କୀର୍ତ୍ତି ରଖିଲେ
 ସୁରହର କୃପା ପ୍ରଭବ
 ସବୁ କେଶ ବିମୋଚନେ ସହାୟ ହେବ । ୩୨ ।

(୩୧) ବିଦେବ=ରାକ୍ଷସ, ରାହୁତ୍ୟ=ମୁକ୍ତି, ଷଟପ୍ରଜ=ଲମ୍ପଟ,
 ଷକୁନ୍ତଳା=ସୁକେଶୀ ।

(୩୨) ସୁଷାଡ଼=ଶିବ, ଅଘ୍ରିଂ=ପାଦ, ପୁରଣ=ପଦ, ତରନ୍ତପୁର=ରାକ୍ଷସପୁର,
 ସୁରହର=ଶିବ ।

ହରିକେଶ ଦୟା ହେଲେ ଖଞ୍ଜି ଲଞ୍ଝେ ଧରାଧରେ
 ଅକ୍ଷ ଲଭେ ସରସିକ ମଞ୍ଜୁ-ଭିକ୍ଷଣ
 ହାନିପରେ କ୍ଷୀଣ ଦୟା ହେଲେ ସପ୍ତନବବୟା
 ମିଳନେ ଭୁଲି ଦାରୁଣ ହୃଦ କଷଣ
 ହରାହର ଓକ ରୁମାନ
 ହସିହସି କରନ୍ତୁ ମୁଁ ହେଲେ ଦମନ । ୩୩ ।

କ୍ଷିତ୍ୟବିତକ ପୟରେ କରଯୋଡ଼ି ନତଶିରେ
 ଯାପ୍ୟ ଅନୁପ ଜଣାଏ ହୋଇ ହରଷ,
 “କ୍ଷମାନଧି ଆଶୁତୋଷ ମଣି ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ
 କରୁଣ ଜଣାଣ ଶୁଣି ହେଲେଣି ତୋଷ
 କ୍ଷିପ୍ତେ ଫେର ବାସେ, କୀବନ-
 କ୍ଷମିତ୍ରୀ ସାଥେ କରନ୍ତୁ କ୍ଷେମେ ଯାପନ” । ୩୪ ।

(୩୩) ହରିକେଶ=ଶ୍ରୀବ, ଖଞ୍ଜି=ପଞ୍ଜୁ, ଅକ୍ଷ=ଜନ୍ମାକ୍ଷ, ହରାହର=କାମଦେବ ।

(୩୪) କ୍ଷିତ୍ୟବିତକ=କୃଷ୍ଣ, ଯାପ୍ୟ=ଅଧ୍ୟାୟ, କ୍ଷେମେ=ସୁଖେ,
 କ୍ଷମିତ୍ରୀ=ସହନଶୀଳ ।

କବି ସୌରଭ ଅନୁପ ସିଂହଦେବଙ୍କ
ବିରଚିତ ପ୍ରକାଶିତ ମୂଳକ

- (୧) ଆରତି — ୧୯୪୨ ଖ୍ରୀ: ଅ: ରେ ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ
୧୯୪୮ ” ଦ୍ୱିତୀୟ ”
- (୨) ଭର୍ତ୍ତୃ — ୧୯୪୫ ଖ୍ରୀ: ଅ: ରେ ପ୍ରକାଶିତ
- (୩) ଲତିକା -- ୧୯୪୮ ” ”
- (୪) ମୂର୍ତ୍ତିନା — ୧୯୫୭ ” ”
- (୫) ସମୁଦୟ — ୧୯୭୮ ” ”
- (୬) ତ୍ରିପଦୀ — ୧୯୭୯ ” ”

ପ୍ରାପ୍ତିସ୍ଥାନ
ଶତ୍ରୁଘ୍ନାଳ ପାହୁତ୍ୟ ସମିତି
ଖଡ଼ିଆଳ — ୭୬୭୧୦୭